

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülvehhâb, *Kitâbü't-Tevhîd* (Mü'elleftâ'î ş-Şeyhî'l-İlmâm Muhammed b. 'Abdülvehhâb içinde, nşr. Abdülazîz er-Rûmî v.dğr.), Riyad, ts. (Câmiatü'l-İlmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye), I, 28-67, 98-111, 138-139; a.mlf., *Keşfü's-Şübühât* (a.e. içinde), I, 161-177; a.mlf., *Kitâbü Fazlî'l-İslâm* (a.e. içinde), I, 207-217; a.mlf., *Kitâbü'l-Cihâd* (a.e. içinde), II, 359-360; a.mlf., *Risâle fi'r-Red 'ale'r-Râfıza* (a.e. içinde), XII, 12-62; İbn Gannâm, *Târîhu Necd* (nşr. Nâsirüddin el-Esed), Beyrut 1405/1985, s. 207-293; H. J. Brydges, *Mücez li-târîhi'l-Vehhâbi* (trc. Uveyza b. Mutrif el-Cühenî), Riyad 1425/2005, s. 38-53; İbn Humeyd, *es-Sühubü'l-vâbile 'alâ darâ'i-hî'l-Hanâbile* (nşr. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd – Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Beyrut 1416/1996, III, 995-997; Ahmed b. Zeynî Dahlân, *ed-Dürerü's-seniyye fi'r-red 'ale'l-Vehhâbiyye*, Kahire 1980, tür.yer.; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Târîhu Necd* (nşr. M. Behcet el-Eserî), Kahire 1343, s. 106 vd.; M. Reşid Rızâ, *el-Vehhâbiyyün ve'l-Hicâz*, Kahire 1344; L. Kaba, *The Wahhabiyya: Islamic Reform and Politics in French West Africa*, Illinois 1974, tür.yer.; J. S. Habib, *Ibn Sa'ud's Warriors of Islam*, Leiden 1978, tür.yer.; Abdullah b. Muhammed b. Hamîs, *ed-De'îyye*, [baskı yeri yok] 1402/1982, s. 100 vd.; M. Celâl Kişk, *es-Su'ûdiyyün ve'l-hallü'l-İslâmî*, Kahire 1402/1982, s. 85-108; A. Layish, "Ulamâ and Politics in Saudi Arabia", *Islam and Politics in the Modern Middle East* (ed. M. Heper – R. Israeli), London 1984, s. 29-63; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1986, s. 96-117; Sâlih el-Verdânî, *Mısrıda İslami Akımlar* (trc. H. Acar – Ş. Duman), Ankara 1988, s. 143-161; Eymen el-Yâsinî, *ed-Dîn ve'd-devle fi memleketi'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, London 1987, tür.yer.; Cüheyman el-Uteybî, *Resâ'ilü Cüheyman el-'Uteybî* (nşr. Rifat Seyyid Ahmed), Kahire 1988, tür.yer.; M. Saïd Ramazan el-Bütî, *es-Selefiyye: Merhale zemeniyye mübareke lâ mezhebün İslâmî*, Dimaşk 1408/1988, s. 231-236; Abdullah es-Sâlih el-Useymin, *eş-Şeyh Muhammed b. 'Abdülvehhâb: Hayâtühü ve fikrüh*, Riyad 1412/1992, tür.yer.; E. Peskes, *Muhammed b. 'Abdülvehhâb (1703-92) im Widerstreit*, Beirut 1993, tür.yer.; a.mlf., "Wahhâbiyya", *El'* (İng.), XI, 39-45; Qeyamuddin Ahmad, *The Wahhabi Movement in India*, New Delhi 1994; Tayyib b. Ömer b. Hüseyin, *es-Selefiyye ve 'alâmühâ fi Mûrâtâniyâ*, Beyrut 1416/1995, tür.yer.; A. Vasiliev, *Târîhu'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Beyrut 1995, tür.yer.; Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsâ'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhâbi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara 1998, s. 17-65; B. Radtke v.dğr., *The Exoteric Ahmad Ibn İdris: A Sufi's Critique of the Madhâbi and the Wahhâbis*, Leiden 2000, s. 19-23, 34-43; Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihçe Vehhabi Hareketi ve Et-kileri*, Ankara 2001; H. J. Oliver, *The Wahhabi Myth*, Victoria 2002; O. Roy, *Küreselleşen İslâm* (trc. Haldun Bayrı), İstanbul 2003, s. 124-152, 170-184; Madawi al-Rasheed, *A History of Saudi Arabia*, Cambridge 2003, s. 14-71; G. S. Rentz, *The Birth of the Islamic Reform Movement in Saudi Arabia*, London 2004, tür.yer.; N. J. De-long-Bas, *Wahhabi Islam*, Oxford 2004, s. 93-118; Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhâbilik*, İstanbul 2004, tür.yer.; a.mlf., "11 Eylül'le Derinleşen Aynlık: Suudi Selefiyye ve Cihâdi Selefiyye",

Dini Araştırmalar, sy. 20, Ankara 2004, s. 205-234; D. Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, New York 2006, tür.yer.; Fatih M. Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbilik*, İstanbul 2007, tür.yer.; Zâkir Kâdirî, "Vehhâbilik", *TY*, I/2 (1340), s. 122-130; I/5 (1341), s. 389-402; Yusuf Ziya Yürükan, "Vahhâbilik", *AÜİFD*, I (1953), s. 51-59; M. S. Zaharaddin, "Wahhabism and its Influence Outside Arabia", *IQ*, XXIII/3 (1979), s. 147-157; M. Mohar Ali, "Impact of the Salafia Movement on the South Asian Sub-Continent", *Mecelletü Külliyyeti'l-'ulûmi'l-ictimâ'iyye*, IV, Riyad 1980, s. 3-15; E. Sirriyeh, "Wahhabis, Unbelievers and the Problems of Exclusivism", *British Journal of Middle Eastern Studies Bulletin*, XVI, London 1989, s. 123-132; M. Cook, "On the Origins of Wahhabism", *JRAS*, üçüncü seri: II/2 (1992), s. 191-202; a.mlf., "Muhammed b. Abdülvehhâb", *DİA*, XXX, 491-492; R. H. Dekmejian, "The Rise of Political Islamism in Saudi Arabia", *MEJ*, XLVIII (1994), s. 627-643; A. H. al-Fahad, "From Exclusivism to Accommodation: Doctrinal and Legal Evolution of Wahhabism", *New York University Law Review*, LXXIX/2 (2004), s. 485-519; A. Knysh, "A Clear and Present Danger: Wahhabism as a Rhetorical Foil", *WI*, XLIV/1 (2004), s. 3-26; Mehmet Hayri Kirbaçoğlu, "Maziden Atıye Selefi Düşüncenin Anatomisi", *İslâmiyât*, X/1, Ankara 2007, s. 139-160; Neşet Çağatay, "Vehhâbilik", *İA*, XIII, 262-269; Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdülvehhâb", *DİA*, XXX, 492-494.

MEHMET ALİ BÜYÜKKARA

VEHİM
(الوهم)İç algı gücü ve kuruntu anlamında
felsefe terimi.

Sözlükte "kuruntu, zan, tahmin; içe doğan şey" anlamındaki **vehm** (çoğulu *evhâm*) bilgi değeri açısından "iki önermeden tercihe uzak ve iki kanaatin daha zayıf olanı, gelecekle ilgili zan, tahmin ve hayal" mânasında kullanılır. Bazan iki önermeden doğruya yakın olanı için zan, uzak olanı için vehim denilir. Aynı kökten türeyen **tevehhüm** ise "bir şeyin varlığı hakkında tereddüt etme" anlamına gelir (*Lisânü'l-'Arab*, "vhm" md.; Fîrûzâbâdi, *Ķâmûsü'l-muhîd*, "vhm" md.). Cürcânî'nin İbn Sînâ geleneğini yansıtan açıklamalarına göre vehim insana ait bir güçtür. İşlevi tikel kavramları algılamaktır. Vehim gücü sayesinde içgüdüsel olarak kuzu kurttan korkup kaçar. Aklın kavramsal güçleri kullanması gibi vehim gücü de cismanî güçleri kullanır (*et-Ta'rifât*, "Vehm" md.). Kur'ân-ı Kerîm'de geçmeyen vehim kavramı hadislerde "zannetme, yanlışlama, kuruntu" ve özellikle "namazda yanlışlama" anlamında geçer (Wensinck, *el-Mu'cem*, "vhm" md.). Nitekim bazı hadislerde sehiv secdesi yerine "vehim secdesi" tabiri de kullanılmıştır (Dârimî, "Şalât", 176).

İslâm düşüncesi tarihinde ilk defa Ya-küb b. İshak el-Kindî vehmi bir felsefe terimi olarak "zihnin bir şey hakkında kabul veya redde karar verememe durumu" diye tanımlamıştır (*Resâ'il*, I, 169). Kindî tevehhüm kavramını da Aristo terminolojisinde "tahayyül" anlamındaki "phantasia" (bantasya / fantezi) terimiyle karşılar ve "duyusal bir formun maddesi ortadan kalktığı halde o formu algılayan psikolojik güç" şeklinde tarif eder. İhvan-ı Safâ'ya göre vehim hayvanın da eşyayı tahayyül etme gücüdür (*er-Resâ'il*, III, 391-392). Ancak İhvan-ı Safâ insandaki bilgi melekelelerini sıralarken bu güce yer vermez (*a.g.e.*, II, 414). Fârâbî'ye nisbet edilen *el-Fuşûş*'ta (s. 12) vehmin tasarlama ile (musavvire) hâfıza güçleri arasında bulunduğu, bunun duyu tecrübesi yaşanmadan meydana gelen bir algı (ıgğüdü) olduğu, musavvire ve hâfızadaki duyu izlenimlerini ruh ve aklın desteğiyle kullanan melekeye "müfekkire", vehmin desteğiyle kullanan melekeye de "mütehâyile" denildiği belirtilir.

İslâm düşüncesinde vehim kavramı ilk defa İbn Sînâ ile birlikte psikoloji ve epistemolojinin önemli kavramları arasında yer almıştır. İbn Sînâ zihnin idrakini önce duysal ve akli, duysal olanı da dış ve iç idrak güçleri diye ikiye ayırmaktadır. İç idrak güçleri bir şey duyan gelen izlenimlerin (mahsûsât) işlenmesine göre beş melekedden oluşur. Bunlar ortak duyu, tasavvur, tahayyül, vehim ve hatırlama (zâkire/hâfıza) güçleridir. Dış duyumlar ortak duyuda toplanır. Tasavvur gücü ortak duyunun algıladıklarını saklar, tahayyül gücü bunları birleştirip ayırıştırma işlevi görür. Tahayyül gücünün üstünde yer alan vehim gücü ise bir önceki aşamada birleştirilip ayırıştırılan izlenimler hakkında hükümler verir, değerlendirmeler yapar. Bu hüküm ve değerlendirmeler, gerektiğinde mütehâyilenin de yardımıyla vehim gücüne iade edilebilmesi için hâfızada saklanır. Hem insanda hem hayvanlarda bulunan ve insanla hayvan arasındaki ufuk çizgisini oluşturan vehim gücü iç idrak güçlerinin duyumlar düzeyindeki yegâne hâkimidir; beynin orta yerinde tasavvur ve hatırlama güçlerinin arasında bulunur. Böylece vehim gücü bir yönüyle tasavvur, bir yönüyle hatırlama gücüne bakar. Buna göre İbn Sînâ'da vehim kavramı, dış duyularca algılanmayan birtakım bilgileri kavrayan veya sezen yargı gücünü ifade etmektedir. Bu yargılarla ilgili verilen en yaygın örnek, koyunun daha önce hiç deneyimi bulunmadığı halde kurdun kendisinin düşmanı olduğunu sezip ondan kaç-

VEHİM

masıdır. İbn Sînâ'ya göre vehim gücü bu tür hükümlere, Allah'ın bütün canlıları kuşatan rahmetinin eseri olarak insanların ve hayvanların fitratlarına koyduğu ilhamlarla ulaşır. Bazan vehim gücü bu yargılara köpeğin önceden dövüldüğü değneği görünce tekrar dövüleceğini hatırlayıp o insandan uzaklaşması gibi bir tür deneyile de varır. Bu yargı gerçek anlamda deney değildir ve deneyimsi bir izlenimden gelmektedir, dolayısıyla doğru da yanlış da olabilir. Vehim gücünün, sarı suyu bala benzeterek onun tatlılığına hükmetmesi gibi benzetmeler yoluyla verdiği yargılarda da durum aynıdır. Çünkü bu gücün verdiği yargılar mantıkî ayırmadan yoksundur. Sonuç olarak vehim gücünün yargıları: **a)** Tekil yargılardır; **b)** Duyu algılarına ilişkindir; **c)** Yargı verildiği sırada duyu tarafından algılanamayıp daha sonra duyuyla doğrulanabilecek yargılardır (*eş-Şifâ'î et-Tabî'iyât* (6), s. 36-37, 147-148, 162-164; *el-İşârât ve't-tenbihât*, s. 111-112; Durusoy, *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan*, s. 156-158).

İbn Rüşd, İbn Sînâ'nın psikolojide mütehayyileden başka bir güç ihdas etmekle filozoflardan ayrıldığını, mütehayyile varken böyle bir güç kabul etmenin anlamsız kaldığını, kuzunun ilk defa gördüğü kurtta düşmanlık sezmesinin mütehayyileden geldiğini, hayvanda mütehayyileden daha üstün güç olmadığını, bunun üstünde insandaki akıl gücünün bulunduğunu belirtir (*Tehâfütü't-Tehâfüt*, s. 546-547; *Telhişu Kitâbi'n-Nefs*, s. 65). Nitekim İbn Sînâ da vehim gücüne bazan mütehayyile gücü der (*eş-Şifâ'î et-Tabî'iyât* (6), s. 150; Durusoy, *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan*, s. 157). Nihayet filozof vehimin mütehayyile olup olmadığını meselesini, "Akıl birleştirme ve ayırıştırma yaparsa müfekkire, vehim birleştirme ve ayırıştırma yaparsa mütehayyile adını alır" diyerek çözmeye çalışır (*el-İşârât ve't-tenbihât*, s. 111-112).

İbn Sînâ'nın vehim gücüyle ilgili görüşleri kendisinden sonra gelenler tarafından tekrarlanmıştır. Meselâ Alâeddin Ali et-Tûsî vehim gücünü, "Duyulur nesnelere tikel anlamların formlarının kendisine yansıdığı bir güçtür. Ahmed'in Ali'nin şahsını ve tavırlarını görünce ondan kendisi hakkında çıkardığı dostluk anlamı veya koyunun kurdu görünce onda kendisi hakkında farkına vardığı düşmanlık anlamı gibi" diye açıklar (*Tehâfütü'l-felâsife*, s. 320). Sadreddin-i Şîrâzî vehim, "tikel cismanî varlıklar hakkında bir duyu tecrübesine dayanmadan verilen tikel hüküm" diye tanımlar. Ona göre vehim, mertebesin-

den düşmüş akıl gibidir. Vehimle elde edilen her idrak eşyanın hakikatlerini ve ruhunu cisimlerin kalıplarından, maddelerin sûretlerinden soyutlamadır (*el-Hikmetü'l-müte'âliye*, III, 394, 559). Bu hükme varan güce vehim gücü veya vâhime denir. Bu güç, algılanan nesnenin formunu duyu ve mütehayyile güçlerinden daha mükemmel şekilde soyutlar, cisimlerdeki mânaları tasavvur eder, onları maddelerinden ve maddeyle ilişkili niteliklerinden ayırır. Ancak vehmin kendisi de daima maddî bağlantı için bulunduğundan cisimlerden gelen idrakleri tamamen soyut anlamlara dönüştüremez. Eğer vehim bütün bu maddî ilişkilerden kurtulabilseydi artık o vehim değil akıl olurdu (*Mefâtihu'l-ğayb*, s. 139). Şîrâzî'ye göre vehim akıl ve mütehayyile (hayal) zıt bir meleke değildir, bilakis mütehayyile ve duyu formuna bağlı bir akıldır. Böyle olunca vehim gücünün algıladıkları da tikel hissî veya hayalî nesnelere hakkındaki akıl verileridir. Nefis kendine yönelip kendi üzerine düşündüğünde vehimden ve cisimlerle ilişkiden kurtularak soyut akıl halini alır. Aynı şekilde vehim gücüyle elde edilen algıların doğruluğu kesinleşip maddî ilişkilerden arınırsa bu algılar saf akıl anlamlara dönüşür. Sonuçta vehim aklın cisme yönelmesi ve ondan etkilenmesidir, vehim yoluyla algılanan izlenimlerse özel bir maddeye ait akıl anlamlardır. Böylece tahayyül melekesiyle bağlantı halinde olan akıl gücüne vehim denir (*el-Hikmetü'l-müte'âliye*, III, 559; VIII, 255). İbn Sînâ'da ve sonrasında gerçek ve sanal ayırımına denk düşecek biçimde vücûd-vehim, vücûd-tevehhüm, bi'l-vücûd-bi'l-vehim, fi'l-vücûd-fi't-tevehhüm, vücûden-tevehhümen, hakikaten-vehmen, bi'l-vücûd-bi-hasebi't-tevehhüm, mevcûdât-mevhûmât şeklinde vehim kavramı ontolojik bağlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca aritmetik ve geometrinin konusu olan sayı ve şekillerin varlıklarının platonik anlamda sanal (vehmî) olduğu belirtilmiştir (Kindî, I, 116; İbn Sînâ, *Kitâbü's-Şifâ: Mantığa Giriş*, s. 6, 25; *Kitâbü's-Şifâ: II. Analitikler*, s. 92, 94, 123, 142, 153; *Kitâbü's-Şifâ: Metafizik*, s. 21-22, 98, 100-101; *en-Necât*, s. 10-12, 17-18, 189; Behmenyâr b. Merzûbân, s. 8, 295-296, 356; İbn Rüşd, *Telhişu Mâ Ba'de't-tabia*, s. 16, 57, 63, 87; Fahreddin er-Râzî, I, 49).

BİBLİYOGRAFYA :

Aristo, *Fi'n-Nefs* (trc. İshak b. Huneyn, nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1980, s. 5, 33, 69-72, 79, 84; Kindî, *Resâ'il*, I, 116, 167, 169; Fârâbî, *el-Fusûş*, Haydarâbâd 1345, s. 12; İhvân-ı Safâ, *er-Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, II, 414; III, 391-392; İbn Sînâ, *eş-Şifâ'î et-Tabî'iyât* (6), s. 36-

37, 50-53, 147-148, 150, 162-164; a.mlf., *eş-Şifâ'î el-Mantık* (4), s. 547; a.mlf., *Kitâbü's-Şifâ: Mantığa Giriş*, *Medhal* (trc. Ömer Türker), İstanbul 2006, s. 6, 21, 25; a.mlf., *Kitâbü's-Şifâ: II. Analitikler* (trc. Ömer Türker), İstanbul 2006, s. 92, 94, 123, 142, 153; a.mlf., *Kitâbü's-Şifâ: Metafizik* (trc. Ekrem Demirli – Ömer Türker), İstanbul 2004, s. 21-22, 30-31, 98-101; a.mlf., *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş./1985, s. 10-12, 17-18, 189; a.mlf., *el-İşârât ve't-tenbihât: İşâretler ve Tembihler* (trc. Ali Durusoy v.dğr.), İstanbul 2005, s. 111-112; Behmenyâr b. Merzûbân, *Kitâbü't-Taşîl* (nşr. Murtazâ Mutahharî), Tahran 1375, s. 8, 12, 295-296, 356, 786, 801-802; İbn Rüşd, *Tehâfütü't-Tehâfüt* (nşr. M. Bouyges), Beyrut 1992, s. 546-547; a.mlf., *Telhişu Kitâbi'n-Nefs* (nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî), Kahire 1950, s. 65; a.e.: *Psikoloji Şerhi* (trc. Atilla Arkan), İstanbul 2007, s. 65; a.mlf., *Telhişu Mâ Ba'de't-tabia: Metafizik Şerhi* (trc. Muhittin Macit), İstanbul 2004, s. 16, 57, 63, 87; Fahreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbihât* (nşr. Ali Rizâ Necefzâde), Tahran 1384 hş., I, 49; Hidir b. Muhammed er-Râzî – İsâ b. Muhammed es-Safevî, *Şerhu'l-Gurre fi'l-mantık* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1983, s. 106; Alâeddin et-Tûsî, *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. Rizâ Saâde), Beyrut 1990, s. 320; Sadreddin-i Şîrâzî, *el-Hikmetü'l-müte'âliye fi esfâri'l-akliyyeti'l-erba'a* (nşr. Rizâ Lutfi), Tahran 1383, III, 394, 559; VIII, 255; a.mlf., *Mefâtihu'l-ğayb* (nşr. Muhammed Hâcevî), Tahran 1363, s. 139; M. Hüseyin et-Tabâtabâî, *Bidâyetü'l-hikme* (nşr. Abbas Ali ez-Zârîf es-Sebzavârî), Tahran 1428, s. 90-91, 93; Ali Durusoy, *İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul 2008, s. 156-162; a.mlf., "İbn Sînâ'da Vehim Kavramı ve İslâm Felsefesinin Diyalektiği", *MÜİFD*, sy. 38 (2005), s. 126-136. ALİ DURUSOY

VEHİM
(الوهم)

Râvinin çok yanılması anlamında hadis terimi.

Sözlükte "insanın hatırına düşen, aklına gelen şey; doğru zannederek bir şeyi yanlış yapmak, yanılmak" anlamlarındaki vehim (çoğulu evhâm) hadis terimi olarak en genel anlamıyla râvinin kasıtlı olmaksızın hata yapmasını ifade eder. Bu yanlış hadisin yazılması ve ezberlenmesi sırasında meydana gelen ziyade, noksan, tahrif, tağyir gibi yanlışlıkları içine alır. Vehim râvinin zabt sıfatını zedelediği için cerh sebeplerinden biridir; ancak râvi devamlı surette yanılmadıkça bu kusur onun bütün rivayetlerini reddetmeyi gerektirmez.

Vehim hem isnadda hem metinde görüle de daha çok isnadda meydana gelir. Birbirine benzeyen isim, künye ve nisbelerin karıştırılması, isimlerde tashif ve tahrif yapılması, mevkuf veya maktû bir haberin merfû, münkati' bir haberin mutasıl olarak rivayet edilmesi, sika râvi ile zayıf râvinin karıştırılması gibi hatalar is-